

НАЙ-РАННОТО РАЗПРОСТРАНЕНИЕ НА БОТЕВОТО СТИХОТВОРЕНИЕ „НА ПРОЩАВАНЕ“ В БЪЛГАРИЯ

ЙОРДАН ПАРАПУНСКИ

Христо Ботев написва стихотворението „На прощаване“ — едно от най-популярните си произведения, с високи идейно-художествени достойнства — през лятото на 1868 г., вероятно наскоро след преминаването на четите на Хаджи Димитър и Стефан Караджа в България. Това е времето, когато революционната българска емиграция очаква да бъде освободен от затвора задържаният дядо Желю войвода, за да мине Дунава в помощ на своите братя. С дядо Желю се готви да тръгне и младият, двадесетгодишен Христо Ботев.

Свидетелят на раждането на стихотворението Киро Тулешков ни дава сведения както за времето, така и за мястото на написването му — кафене „Стара планина“ в град Браила¹.

Според Тулешков „На прощаване“ било написано на един дъх, при абсолютно вглъбяване и вживяване в образа на бунтовника, затова и Ботев не забелязал приятеля си, когато приближил до масата му, нито пък го чул, когато се опитал да го заговори.

Ботев публикува стихотворението едва през 1871 г. („Дума на българските емигранти“, бр. 2 от 25 юни), но както обикновено се случва с произведения с висока художествена стойност, стихотворението не чакало волята на своя създател — то литнало като златна птица от ръцете му, за да мине Дунава и да върши своето революционно дело.

Според досегашните проучвания за пръв път „На прощаване“ е записано в Горна Оряховица през 1869 г., а за втори път — в Плевен през 1870 г., където Васил Левски е пял стихотворението като песен².

К. Бозвелиев си спомня, че за първи път чул Ботевата творба в Казанлък през есента на 1875 г., пята от моми и ергени, и това му дава основание да приеме, че „тя доста по-рано се е носила от ухо на ухо. . .“³ Д. Минев съобщава за втори сборник, подобен на Плевенския, писан през 1877 г.⁴

Тук не отбелязваме записа, направен от В. Левски в собственото му тефтерче, защото по всичко изглежда, че този запис е направен през пролетта на 1869 г.

Посочените съобщения обаче регистрират едно по-късно време от действителното разпространение на стихотворението в България. Както установяваме от сборника с училищни и патриотични песни на Георги Катранов и сестрите му Киряка, Мариола

¹ З. Стоянов. Христо Ботев. Русе, 1883, с. 121; А. л. Бурмов. Христо Ботев през погледа на съвременниците си. С., 1945, с. 20.

² Н. Жечев. За един ръкописен сборник-песнопойка от 70-те години на XIX в. — Изв. на Инст. за бълг. литература, 1960, кн. IX, 285—292.

³ К. Бозвелиев. Ботевите песни след Освобождението. — Сборник статии за Христо Ботев „Жив е той. . .“ С., 1940, с. 10.

⁴ Д. Минев. Втори ръкописен стихотворен сборник от 1877 г. — Изв. на инст. „Ботев—Левски“, 1956, кн. II, 283—285.

и Сийка — първи братовчеди на Николай Д. Катранов, — в Свищов „На прощаване“ достига още в края на 1868 г.

Сборникът очевидно е започнат в началото на 60-те години, когато на престола на империята се възкачва султан Абдул Азис (1861), и продължен до 1870 г. След 1870 г. Киряка записва собствените си поетически опити, между които ще отбележим едно стихотворение, посветено на живота на брат ѝ в емиграция, както и стихотворение, посветено на Априлското въстание от 1876 г.

Георги Тодоров Катранов е член на ТЦБК — клон Свищов — от 1866—1867 г., съден от Митхад паша в Русе и освободен по липса на доказателства. Завърнал се в Свищов, Катранов не прекъсва своята дейност, редовно изпраща дописки с политическо съдържание на в. „Народност“, по-късно и на в. „Свобода“, до 1870 г., когато е принуден да емигрира в Румъния⁵.

Тетрадката, в която са записани песните, има формат 10,5×16,5 см, почти бяла нелинирана хартия, с кожена подвързия само на гърба. Липсва само лист 3. От лист 2 до 26, навярно като ученик, Катранов е записал повестта „Велизарий“ от Традудиен. От лист 27 до 47 са записани няколко ученически песни (за Кирил и Методий, за децата ученици, за основаването на женското дружество в града и други политически песни, с молби, отправени към Русия и Сърбия).

От лист 46 до 102 са записани разни молитви, между които и „Молитва смиренаго отца Мартирия 1867 лета“, четена лично от Мартирий (участник във Втората българска легия, крил се в Свищов в черквата „Св. Илия“). На лист 110—гръб и 111 е записана песен за нашествие на гръцки войски в Романия (Тракия), които били разбити от Донка войвода с „отбор юнаци“.

На лист 103—111 е записано два пъти „На прощаване“ от Христо Ботев. На лист 104—106 преписът е озаглавен „Песен на българити кога стана възмъщение 1863 и когато побегнаха във Влашко“. Записани са всичко 51 стиха, без края, със значителни различия от публикувания по-късно текст. Веднага след първия запис следва втори на лист 106—гръб, с означение под заглавието: „на 1869 ян. Хъшовска песен народна“. Стихотворението и тук има някои различия от познатия ни текст и завършва със следното петстишие:

На братята ми разкажи
и ги сърдечно закълни
те мен да последват
и отмъщение да търсят
рещу нашия мъчител.

Сборникът на Г. Катранов и неговите сестри по безспорен начин доказва, че стихотворението на Ботев е минало „Тиха бяла Дунава“ още през 1868 г. И веднага възниква въпросът, от кого е пренесено и разпространено то в България?

Да се допусне, че е донесено от свищовски младежи, членове на местния комитет, които като търговци често са минавали във Влашко за стока, е твърде несигурно. От една страна, по-голямата част от тях са заточени или принудени да емигрират още през 1867 г., от друга, точно от юли 1869 г. както турското, така и румънското правителство зорко следят границата и е малко вероятно тогава някой от комитетските дейци да е имал възможност да мине реката. При това нямаме сведения по онова време Ботев да е бил близък с някой от свищовските образовани младежи — това става малко по-късно.

Първият разпространител на „На прощаване“ през 1868 г. е Апостолът на българската свобода. На историческата ни наука е известно, че двамата великани на духа живеят заедно през октомври—ноември 1868 г. в изоставената вятърна мелница край Букурещ. На 6 декември 1868 г. Левски пристига в Турну Мъгурели, а на 11 декември тръгва на първата обиколка из България, която приключва на 24 февруари 1869 г.

⁵ Й. Паравуиски. Връзките на Васил Левски със Свищов. — Дунавско дело, 1987, бр. 14, 15, 16.

Завръщайки се в Букурещ, Левски не е могъл да се срещне с Ботев, който от началото на февруари 1869 г. е назначен за учител в град Александрия. Втората среща най-вероятно е станала между 27 март (когато Левски от Букурещ пристига отново в Турну Мъгурели в очакване на историческата Прокламация, печатана от Иван Касабов) и 1 май (когато Апостолът тръгва на втората си обиколка)⁸. През този период от 36 дни Левски обикаля дунавските румънски градове, посещава и град Русе, за да се срещне със Стоил Д. Попов.

На 5 септември 1869 г., връщайки се от втората обиколка, Левски се отправя за Александрия, вероятно за да се срещне със своя земляк и брат по дух за трети път. Тодор Катранов пише до Панайот Хитов на 9 септември 1869 г.: „За В. Левский в явих преди една седмица, че замина за Александрия с кон. . .“⁹ Но голямото желание на Апостола да се срещне за трети път с Ботев и да разговаря по вълнуващия го в момента въпрос за съдбата на революционното дело не се осъществява. Ботев още през юли, след като постоянно известно време в дома на Илия Широков, заминава по новото си назначение в Измаил.

Всички тези обстоятелства ни позволяват да разберем защо първият запис на стихотворението в България има съществени различия не само по обем, но и текстово, както със записа в Плевен, така и с публикувания през 1871 г. пълен текст, а и с този от тефтерчето на Левски. Тръгвайки на първата обиколка, Левски е разпространил стихотворението по памет и затова то е толкова кратко. Своя запис той ще е направил през април 1869 г., когато за втори път се среща с Ботев, както изяснихме, в град Александрия. В този смисъл тълкува Николай Жечев известното различие между оригиналния текст, публикуван от Ботев, и записа, направен в Горна Оряховица и Бяла черква. Твърде е възможно, пише Жечев, „Левски да е предавал по памет песента и в този случай несъмнено е внесъл свой личен елемент в съдържанието“⁸. Показателен е крайт на свищовския вариант, в който тенденцията да се прегърне идеята за всеобщо въстание на народа е съвсем очевидна. След анализа на преписите в Бяла черква (на Бачо Киро и на Д. Георгиев), Ив. Унджиев и Цв. Унджиева съвсем основателно отбелязват: „Може би в основата на преписите в различните сборници лежи най-ранен, пръв вариант на стихотворението, който Ботев не е отпечатал, но който се е ползвал с широка известност.“⁹

Първото разпространение на стихотворението в България и първият му запис в Свищов е направен по негова първа редакция, донесена устно от В. Левски в края на 1868 г., и оттук тръгнала из страната с медения глас на Апостола на свободата.

Новият документ поставя и един въпрос около маршрута на Васил Левски при първата му обиколка. Прието е да се смята, въз основа на писмото на Т. Ковачов до П. Хитов от 7 декември 1868 г.¹⁰, в което му съобщава, че Левски искал да го улеснят „да иде в Цариград и от там в дома си. . .“, и писмото му от 13 февруари 1869 г., с което също на П. Хитов съобщава, че „В. Дякона стигна благополучно в Цариград и на 11 декември замина по търговията си към отечеството си. . .“¹¹, че Апостолът слязъл в Цариград. Но дали Ковачов не е назовал града условно? Да не забравяме, че пред турския съд в София Левски твърди, че слязъл най-напред в Свищов и това повтаря на всички разпити. Едва ли е оправдано да се съмняваме в думите на Апостола.

Показанията на Левски пред съда и записът на Ботевото стихотворение в Свищов в края на 1868 г. и през януари 1869 г. дават основание според нас да се коригира

⁸ Според Иван Унджиев втора среща между Левски и Ботев не е имало. Вж. Ив. Унджиев. Васил Левски. Биография. С., 1980, с. 111.

⁹ Д. Т. Страшимиров. Архив на Възраждането. Т. I. С., 1908, с. 336.

¹⁰ Н. Жечев. Цит. съч., с. 290.

¹¹ Ив. Унджиев, Цв. Унджиева. Христо Ботев. С., 1975, с. 165.

¹² Д. Т. Страшимиров. Цит. съч., с. 324.

¹³ Пак там, с. 325.

досегашното становище¹² за първия град, посетен от Левски в империята в началото на неговата дейност по изграждането на Вътрешната революционна организация.

При всички обстоятелства обаче ръкописът на Г. Катранов и неговите сестри ни дава възможност да разберем колко дълбока и силна е била духовната връзка между Апостола на българската свобода Васил Левски и гения на българската литература Христо Ботев. Позволява ни още по-добре да видим мястото на „На прощаване“ в българското революционно движение от 1868 г. и по-късно.

ПРИЛОЖЕНИЕ

ПЕСЕН НА БЪЛГАРИТИ КОГА СТАНА ВЪЗМЯЩЕНИЕ 1863 И КОГАТО ПОБЕГНАХА ВЪВ ВЛАШКО

Не плачи майко, не тъжи,
че станах ази бунтовник,
та тебе клета оставам,
за първо чедо да жалиш,
но кълни, майко, прокълни,
таз турска черна прокуда,
дето ни нази прокуди
по тези тежки чужбини,
от отечество пропъдени,
да ходим голи и боси,
кахърни, гладни и жадни,
и от всички горко презрени.
Но кажи какво да сторя,
кат си ме, майко, родила,
със сърце мъжко юнашко,

та сърце, майко, не трае
да гледам турчин да бесней
над бащиното ми огнище,
там, дет съм аз порасъл
и първо мляко засукал.
Прощавай, майко, прости ме,
аз вече пушка нарамих
и тичам на глас свободен,
под зелен свилен препорец.
И ти като чуиш, майко,
над село куршум да пропей,
и момци вече наскачат
под зелен свилен пряпорец,
и ти тогаз майко не плачи.

На 1869 ян.

ХЪШОВСКА ПЕСЕН НАРОДНА

Не плачи, майко, не тъжи,
чи станах ази бунтовник,
та тебе клета оставам
за първо чедо да жалиш;
но кълни, мамо, прокълни
таз турска черна прокуда,
дето ни нази прокуди
под тези тежки чужбини
от Отечество пропъдени
да ходим голи и боси,
кахърни, гладни и жадни
и от сички горко презрени,
но кажи какво да сторя
като си ме, майко, родила
със сърце мъжко и юнашко,
та сърце, майко, не трае
да гледа турчин да беснее
на бащиното ми огнище,
там, дето аз съм порасъл
и първо мляко засукал,
прости ме, майко, прощавай

аз вече пушка нарамих
и тичам на глас свободен
под зелен свилен препорец.
Аз веч юнашки ставам
срещу нашия мъчител
там аз за мило и драго
кръвта си ще да продея;
и ти като чуеш, майко ле,
че куршум над село пролес
и момци вече наскачат,
с зелен свилен препорец,
ти излез, майко, насредата
и ако си чедо не видиш,
попитай ги, майко, разпитай
где ти е чедо остало
и ако ти, майко, те кажат,
че съм аз славно погинал
на бойното поле юнашки
срещу нашия мъчител,
и тогаз, майко, не тъжи,
но иди право у дома и

¹² Ив. Унджиев. Васил Левски. Биография, с. 158—159.

със сърце мъжко и юнашко
на братята ми разкажи
и ги сърдечно закълни

те мен да последват
и отмъстенне да търсят
срещу нашия мъчител.

ПЕСЕН НАРОДНА ОТ ХАДЖИ ДИМИТРА

на 1868 юлия 7 излезе, когато мина в България

Ставайте, юнаци
с остри мъждраци
време веч приближи
всяка да се въоружи,
стига толкоз спанне
дълго сънуване

че друг ще се труди
да ни освободи
в 68 лето
с кървав бой в поле
или вси да измрем
или да се освободим.